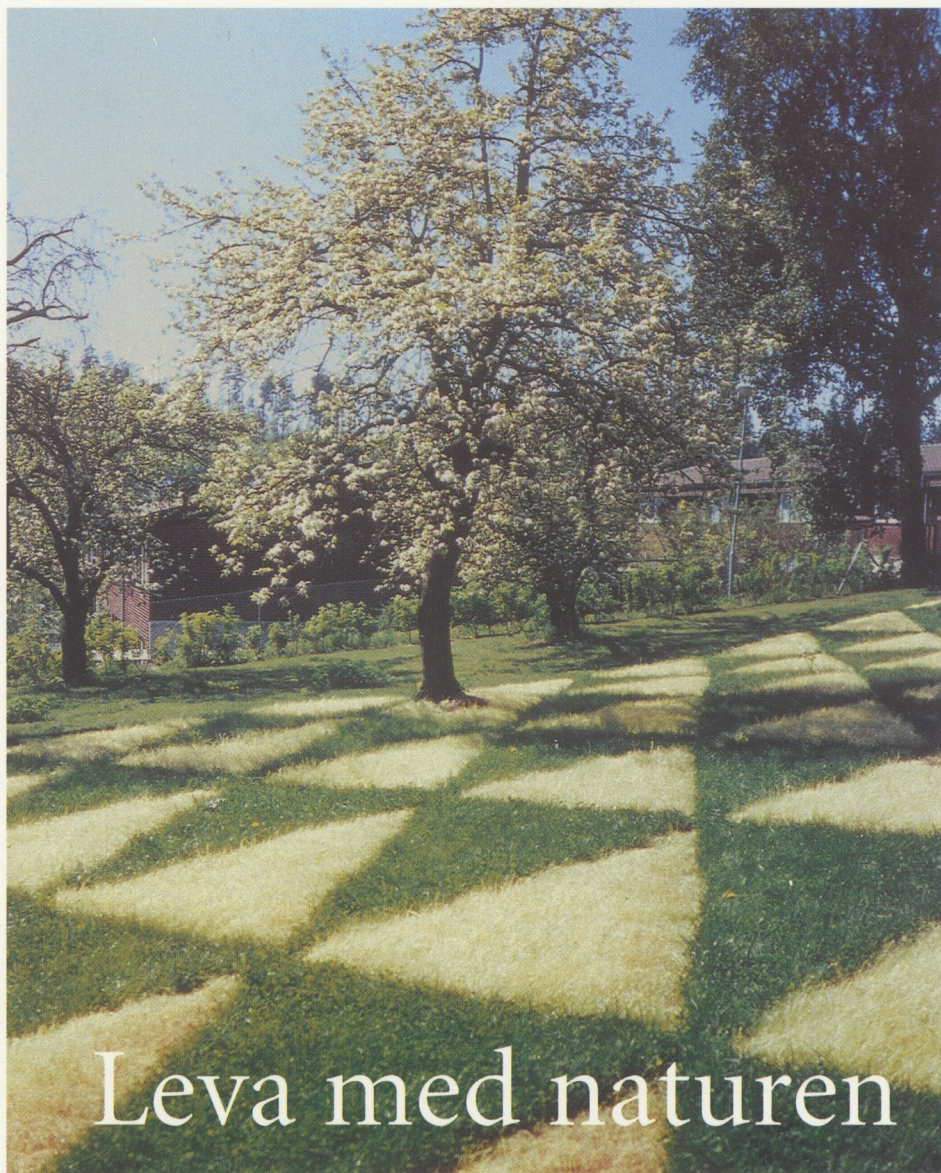

LEVA MED NATUREN

FATABUREN 1999

Leva med naturen

NORDISKA MUSEET

LEVA MED NATUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok 1999

Fataburen 1999
Leva med naturen
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
nmbook@nordm.se

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Cecilia Hammarlund Larsson

Grafisk form Lena Eklund

Omslagsbilden "Trädgård stadd i förändring" av Gunilla Wihlborg, konstnärinna som arbetar med konst i och av natur. Konstverket utfört i Södertälje 1990. Foto Gunilla Wihlborg

Baksidans bild foto Cristina Prytz

Foto om inte annat anges Nordiska museet

Tryck MediaPrint, Uddevalla 1999

ISSN 0348 971 X

ISBN 91 7108 454 1

En domesticerad varg

Hunden var det första djur som domesticerades av människan. Domesticeringsprocessen kan ha startat redan för 150 000 år sedan då människan var jägare och samlare. Det har genom undersökningar med hjälp av modern mitokondrie-DNA-teknik visat sig att hunden kan ha domesticerats inom minst fyra geografiskt skilda och från varandra oberoende områden på jorden.

Idag råder det inte längre några tvivel om att det är vargen som är hundens vilda anfader. Vargen har sin utbredning över hela norra halvklotet och har genom tiderna förekommit i

Motivet med hunden som troget vaktar hussens grav ger uttryck för de starka banden mellan människan och hennes äldsta husdjur. Konstnären har till och med givit hunden en mänsklig egenskap, den att kunna sörja. Fidele eller Den trogna hunden på Maria kyrkogård av C.S. Bennet (1800–1878). Foto Stockholms stadsmuseum.

Hunden, människans trogne följeslagare.
Foto Gunnar Lundh.

Att förse hunden med koppel och halsband är ett uttryck för den kulturellt betingade delen av domesticeringsprocessen. Foto Gunnar Lundh.

många olika raser och populationer, varav ett flertal idag emellertid är utrotade. Arkeologer har vid utgrävningar av fyndplatser som är ca 100 000 gamla eller äldre, funnit rester av vargar i anslutning till lämningar efter människor. Detta visar att vargen mycket tidigt funnits i människans närhet och därmed också varit tillgänglig för domesticering. Det är dock först vid boplatser från tider då människorna blivit mer bofasta, dvs. för 10-15 000 år sedan, som man gjort fynd av olika hundraser. Domesticeringsprocessen var således lång och utdragen och de tidiga hundarna var säkert mycket varglika. Detta är orsaken till att vi inte kan urskilja olika hundraser förrän människan genom avel mer långsiktigt strävat efter att gynna nyttiga och värdefulla egenskaper hos djuret.

Varg blir hund

Domesticering är resultatet av en integrerad biologisk och kulturell process. Den biologiska processen innebär att föräldradjuren hålls reproduktivt isolerade från den vilda populationen och på så sätt kommer att bilda och utgöra en ny så kallad grundgrupp. Gruppen blir först starkt inavlad och därefter undergår den stora genetiska förändringar. Denna biologiska del av domesticeringsprocessen liknar utvecklingen som den kan äga rum även i naturligt och vilt tillstånd.

Allteftersom generationerna avlöser varandra kommer den »domesticerade« populationen dels att öka numerärt dels utsätts för ett urvalsförfarande. I detta urval utgörs urvalsmekanismerna av faktorer i den av människan skapade miljön eller anorlunda uttryckt; urvalsprinciperna är kulturellt betingade. Detta kulturellt betingade urvalsförfarande tog sin början i samma stund som vargen en gång blev föremål för ägande och på så sätt blev en del av det mänskliga samhällets ekonomiska och sociala struktur.

Med tiden blev dessa tama vargar allt mindre lika sina stamfäder genom att nedärvda variationer av skilda slag, som pälsfärg,

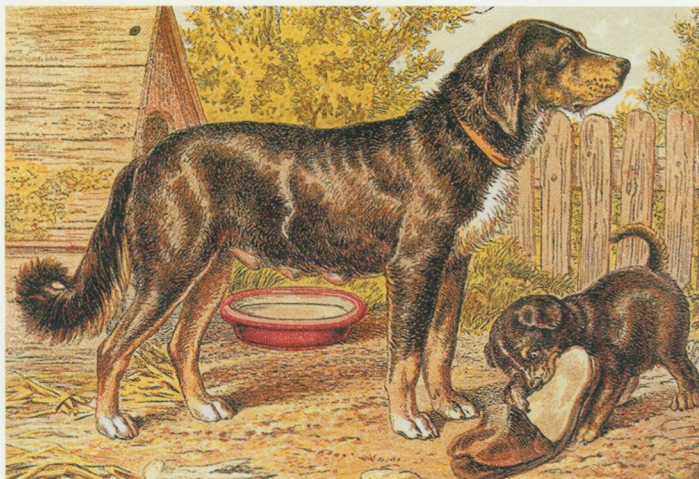
Barnsligt utseende och ungdomlig nyfikenhet är egenskaper hos hunden som människan favoriserat och gynnat. Hos vargen finner vi dessa egenskaper hos vargungen men inte hos den fullvuxne vargen. Vargunge på Skansen. Foto Tina Reinhed.

pälsstruktur, öron- och svansform, benlängd förändrades genom just den kombinerade effekten av biologiskt och kulturellt betingade urvalsprinciper. På detta sätt blev vargen hund.

Hunden ska emellertid inte uppfattas som ett tamt rovdjur utan som ett djur som är en del av det mänskliga samhället och vars fysiska och mentala karaktär är anpassad till samhällets ekonomiska, estetiska, kulturella, politiska och rituella normer och funktioner. I den senaste fasen av den kulturellt betingade delen av domesticeringsprocessen har uttrycket för människans ägande av hunden blivit extra viktigt, något som förstärks och får ett synligt uttryck genom att hundar numera förses med halsband och koppel och av att den numera också kan köpas och säljas som vilken annan vara som helst.

Flockbeteende och barnslighet – en fördel

Domesticeringsprocessen innebär en förändring av djurens fysiska och mentala utveckling samt av deras sociala beteendemönster. Skillnaden mellan hund och varg är påtaglig när det gäller just beteende. Genom det selektiva urval människan gör av vilka djurindivider som skall få överleva, av vilka som ska få para sig och skaffa avkomma, blir de djur som i varje generation är de mest anpassningsbara och hanterbara de som kommer att få leva vidare. De djur som besitter dessa egenskaper är desamma som de som uppvisar det mest ungdomliga beteendet. Det blir därför också dessa egenskaper som genom urval förstärks hos hundpopulationen. Hundens beteenderepertoar kan därför jämföras med den unga och ickevuxna vargens. Det betyder att många av de beteendegenskaper som den vuxna vargen behöver för att klara sin överlevnad inte finns i fullständigt utvecklad form hos hunden. Detta främjande av en ungdomlig beteenderepertoar kallas för neoteni och påverkar inte enbart beteendet utan även utseendet. Hunden har många gånger ett barnsligt, runt och bulligt ansikte, lurvig päls och hängöron. Tänderna är

Hundens utseende har formats efter människans önskningar. Ett barnsligt utseende har länge ansetts vara en fördel. Ur *Husdjuren* av H. Leutman, utgiven 1876.

mindre än vargens och kroppsformen varierar. Fysiologiskt inträder könsmognaden tidigt hos hunden – vid sju till femton månaders ålder – medan vargen behöver uppnå minst två års ålder för att nå det stadiet. Dessutom löper hundtiken två gånger per år och hanen är sexuellt aktiv året runt, vilket inte är fallet hos vargen. Vargen har sin fortplantningsperiod en gång om året och är monogam. Hunden däremot är promiskuös. Allt detta är ett resultat av domesticeringsprocessen och människans önskan att hunden skall ha dessa egenskaper eftersom de är praktiska och ökar hundens värde.

En orsak till att just vargen gick att domesticera är sannolikt dess sociala livsmönster. Detta innebär att den kan anpassa sig till att leva i nära sociala relationer till andra individer och inta olika positioner i en flock. Denna förmåga är medfödd men hur det kommer till uttryck hos individen beror på vilken uppväxt den får och hur den skaffar sig sin erfarenhet under livets olika skeden. Det sociala mönstret har dock stora likheter med hur människan fostras in i sina sociala strukturer och det är just i dessa likheter som grunden för vargens domesticering till hund finns. Både hos människa och hund finns en förmåga att leva i sociala grupper med starka och nära relationer mellan individerna.

Hundens förmåga att kunna leva i nära social samvaro med andra individer beror på ett intensivt och välutvecklat signalsystem och en mycket god kommunikationsförmåga. Detta innebär att individen kan låta sig påverkas av andra, inta underordnade roller och att den kan lära sig saker av andra. Det är just den senare egenskapen som är av betydelse i människans nyttjande av hunden som medhjälpare för att utföra en rad olika uppgifter som människan inte kan utföra. Hundens förmåga till inläring beror på dess barnslighet även som vuxen. Inläring och dressyr bygger just på denna ungdomliga nyfikenhet, intresset för att göra nya och spännande saker, uppmärksamhet mot ledare, förmågan att ta intryck av andra och möjligheten till en kognitiv förmåga att skapa minnesbilder.

Olika hundraser formas genom avel

De olika hundraserna har formats genom selektiv avel och efter det behov som föreligger. Det innebär att hundraser skapas men också att de försvinner om rasen inte längre behövs. Många hundraser har sett mer eller mindre likadana ut i flera tusen år men de flesta är formade under de senaste hundra åren. Kennelklubbarna har mycket starkt fokuserat intresset mot frågor som rör rasbegreppet och det har av dessa organisationer upprättats särskilda riktlinjer och regler för hur olika hundraser skall se ut. Detta har naturligtvis varit till fromma för utvecklingen av olika typer av hundar, men innebär också en risk för att det leder till en extrem inavel i alltför små populationer. Detta medför defekter hos hundarna genom dränering av den genetiska variationen, något som numera är till besvär i framförallt västvärldens hundpopulationer. Särskilda åtgärdsprogram upprättas därför för att ånyo avla fram friska hundar.

Hundens många roller

På de allra flesta håll på jorden idag fyller hunden sin viktigaste funktion som sällskap åt människan. I många fall kombineras naturligtvis detta med att hunden har en funktionell roll som exempelvis jakt, polis eller vallhund.

Vi tror gärna att hunden tidigare enbart har använts till jakt, vakt och försvar. Hundens inlärningspotential och dess sociala livsmönster upptäcktes dock tidigt, exempelvis finns det belagt att ledarhundar för blinda fanns redan under antiken. Med dagens kunskap om hur man kan träna hundar kan vi naturligtvis också sluta oss till att hunden användes även i många andra liknande sammanhang och att det också tidigt fanns en riktad avel för att få fram lämpliga och anpassade hundraser. Tidigt kom hunden även att spela ett en roll inom det militära. Vi vet till exempel att hundar av dogg- och mastifftyp ingick i ett stort antal av antikens stridsförband.

Människan har länge använt hunden som hjälp vid jakt.

Hunden, en kulturens följeslagare. Foto Gunnar Lundh.

Ett belägg för att hunden tidigt intog en viktig roll för mänskorna både känslo- som nyttomässigt utgör en beskrivning av hunden som återges i Olaus Magnus verk Historia om de Nordiska folken: »Jag vill då först framhålla, att människan av försynen hugnats med de tvenne de trognaste djur, nämligen hunden och hästen, hunden till väktare, att han under ljuderligt skall må sätta sig till motvärn mot rövaren. Hunden ser man vid sin herres sida kämpa sig till försvar mot rövare, lönnmördare, stigmän, mandråpare, försåthållare, tjuvar och mot alla möjliga ilska rovdjur; och mången kung har tack vare sin hund blivit frälst, medan ofta en människa, som satts att vakta sin herre, visat sig vara den uslaste mördare.« Även Carl von Linné uttrycker sin stora beundran inför hundens egenskaper: »Ibland oförnuftige kreatur äger Hunden onekligen de snilles gåfwor, som närmast likna förnuft. Han är mera läracktig, än något annat djur.« Linné hade också upptäckt hundens välutvecklade luktsinne och skriver: »Med sin starka och förträffeliga lukt

upsöker Hunden sin Husbonda, på det sättet: han igenkänner ången av hans fotspår, så att han ibland många tusende i kyrkan, på marknader och annorstädes, intet går miste om den han söker.»

De senaste hundra årens krig är inte utan betydelse för hur dagens människor förhåller sig till hunden. Hundens användningsområden i krigsföringen har varit mångfasetterad. Den tränades för att leta upp skadade på slagfälten, den sprang med meddelanden mellan yttersta frontlinjerna och staberna, den markerade fiendepositioner och varnade för överfall och den tränades till att markera sprängämnen. Grunden för att hunden skulle fungera i alla dessa situationer var den nära relation som byggdes upp mellan hunden och dess förare. Under de utsatta och vidriga förhållanden som råder under krig verkar många gånger dessa band vuxit sig mycket starka. Naturligtvis florerar det ett antal anekdoter om hundars otroliga prestationer under pressade krigsförhållanden och några av dem har säkert också en verklighetsbakgrund. Många av de soldater som överlevde kriget hade så många goda erfarenheter av hundens förmåga att hjälpa, att de tog hand om hundarna. Soldaterna bidrog på detta sätt inte enbart till att göra hunden till ett nyttigt inslag i samhället utan även till att allmänt utveckla en positiv syn på hunden.

Narkotika och minor – ett arbetsområde för hunden

Med tiden har hundens samhällsnyttiga betydelse bara ökat. Den främsta anledningen till detta är vår ökade kunskap om och förståelse för hundens sociala kompetens, dess kognitiva egenskaper och inlärningsförmåga. Men även en ökad och förfinad kunskap om hundens fysiologi har varit av avgörande betydelse, så till exempel kunskapen om hundens oerhört välutvecklade luktsinne, alltså dess förmåga att på molekylnivå kunna identifiera kemiska substanser. Det kan gälla narkotiska preparat, sprängämnen, mögel och röta, tungmetaller, organiska och oor-

Sverige har mycket gott rykte
vad gäller träning och utbild-
ning av minhundar. Här en rea-
listisk övning med hund tränad
att söka efter landminor och
skadade människor. Foto
Gunnar Lindgren.

Hunden är till stor glädje och
nytta för funktionshindrade.
Bild tagen i samband med s.k.
bruksprovstävling för service-
hundar. Foto Gunnar Lindgren.

ganiska miljögifter. Listan kan göras lång, det är bara vår egen fantasi som begränsar potentialen. Inom polisiär verksamhet har hunden börjat användas för att identifiera lukten av sådana föremål som kan kopplas samman med brottsförövare, alltså ett sätt att skaffa bevis i brottsmål. Möjligheten i att hunden träffar rätt anses vara så stor att bevisningen kan räknas som hållbar. Metoden har dock ännu inte börjat användas av svensk polis eller domstol.

Sverige har ett mycket gott rykte vad gäller utbildning av minhundar. Svenskutbildade hundar och hundförare arbetar inom FN:s ramar i Libanon, Kambodja, Bosnien och Väst-Sahara med minröjning av åkrar och vägar så att lokalbefolkningen åter skall kunna röra sig fritt och kunna odla sin mark igen.

En trogen hjälpare och glädjespridare

Med inspiration från hur ledarhundar för blinda används tränas också signal- och servicehundar. Signalthundarna hjälper rörelsehindrade och döva personer med uppgifter som de inte kan klara av själva. Hunden meddelar sin ägare när det ringer på dörren eller när väckarklockan ringer och gör ägaren allmänt uppmärksam på ljud som har betydelse för den ickehörande. Servicehundarna lär sig dra och skjuta rullstolar, öppna och stänga dörrar, ta upp föremål som tappats, trycka på knappar, lyfta telefonlurar och mycket annat som det dagliga livet i vårt teknologiska och urbana samhälle kräver.

Hundens sociala kompetens och emotionella förmåga har visat sig mycket användbar i rehabilitering av psykiskt sjuka människor. Det har också visat sig att fysiskt sjuka människor kan tillfriskna snabbare om de äger en hund eller om det finns hund vid vårdinrättningen. Att klappa och smeka en hund, känna dess värme, se dess glädje och uppleva dess närhet orsakar uppenbarligen sådana positiva psykiska sensationer hos människan att kroppens egen självläkande förmåga aktiveras kraftigare och vi blir fortare återställda.

Hunden och samhällsutvecklingen följs åt

Vår mångtusenåriga historia tillsammans med hunden har format den samverkan mellan hund och människa som vi har idag. I det urbana samhället kommer säkert denna samverkan att utvecklas vidare, i nya former. Fördelen med hunden jämfört med många andra djur och husdjur är att dess storlek gör att den kan vistas i våra hem, dess sociala kompetens gör att den så starkt kan präglas på människan och hennes livsmiljö att den finner denna som den enda möjliga omgivning att leva i. Vi kan också genom avel starkt påverka hundens utseende och beteende så att den följer vår egen samhälls- och livsstilsutveckling. Hunden kan med andra ord anpassas efter var tids önskemål och förväntningar.